

Achtergrond en globale opzet

MASTERCLASS CANON SAMENLEVINGSOPBOUW

Actueel, maar met een rijke traditie

Het opbouwwerk, in al zijn verschillende uitingsvormen, staat weer volop in de belangstelling. Net als de *community development*. Verrassend is deze ervaring van 'samenlevingsopbouw', zoals de Nederlandse variant van oorsprong heet, niet.

Als je denkt dat deze werksoort haar beste tijd heeft gehad, duikt zij weer op. In wisselende gedaanten en op uiteenlopende plekken. Ook al valt de ene grondslag weg, dan manifesteert zich wel weer een andere. Met andere woorden: duw de functie weg en je ziet haar even later vanzelf weer boven komen. Het opbouwwerk is een duikelaar. Dat zegt iets over de vitaliteit ervan.

De kracht van de professie blijkt ook uit haar lenigheid. Uit het vermogen om steeds weer nieuwe verbindingen aan te gaan met groepen burgers en bewoners, met de politiek en de wereld van het beleid, met het onderwijs en met het wetenschappelijk circuit. En uit het vermogen om deze werelden al doende succesvol met elkaar in aanraking te brengen.

Het werkterrein van de samenlevingsopbouw is van oudsher vrij breed. Er bestaan nog altijd opbouwwerkers, al dan niet getooid met deze titel. Soms werken ze aan een vooraf bepaald resultaat, soms hebben ze een meer vrije opdracht. Vaak zijn ze in dienst van instellingen, maar lang niet altijd. Er zijn ook gebiedswerkers, met een taakopdracht vanuit de lokale overheid, laverend tussen de burgers en het ambtelijk apparaat. En er zijn steeds meer andersoortige sociale professionals actief op het speelveld van de samenlevingsopbouw. Deze nieuwerwetse professionals hebben een specifieke taak: ze opereren in wijkteams of werken binnen de jeugdzorg en de ggz. In vele wijken zijn bovendien allerhande zzp'ers en sociale ondernemers aan de

slag. Hiernaast borrelen tal van initiatieven op die drijven op vrijwillige inzet van mensen, maar die professionele ondersteuning soms goed kunnen gebruiken.

De 'samenlevingsopbouw' kent een rijke traditie. Met wortels tot in de 19de eeuw. Je kunt gerust spreken van een vakgemeenschap, met veel onderlinge uitwisseling en met levendige discussies over methoden van werken. Er bestaat een uitgebreide *body of knowledge*. Nationaal maar ook internationaal. Er zijn verschillende denkscholen, er is veel onderzoek verricht en er is een inmiddels rijk gevulde gereedschapskist. En misschien wel het allerbelangrijkste: over langere tijd is sprake geweest van intensieve vakontwikkeling. Helaas zijn de bronnen moeilijk vindbaar.

Canon samenlevingsopbouw

Samenlevingsopbouw is nog steeds een uiterst actuele aangelegenheid. In de discussies over de participatiesamenleving, burgerinitiatieven, burgerkracht, buurtzorg, wijkgericht werken gaat het immers om gemeenschapsvorming, invloed van bewoners, zelforganisatie - allemaal thema's die in de geschiedenis van het opbouwwerk en de samenlevingsopbouw veelvuldig beproefd zijn. Het is nuttig voor de mensen die er nu mee in de weer zijn om daar kennis van te nemen.

Er is behoefte aan een laagdrempelige en compacte - maar tegelijkertijd degelijke - geschiedschrijving van de samenlevingsopbouw in Nederland. Een *Canon samenlevingsopbouw* is daar een geschikt en modern podium voor. Een digitale canon legt het terrein van samenlevingsopbouw open voor een grote groep geïnteresseerden van allerlei slag en maakt het mogelijk om te putten uit de kennisbronnen van het vakgebied. Ook is het mogelijk om snel dwarsverbanden met andere terreinen van sociaal werk te leggen. In onze ogen is een goed begrip van de geschiedenis productief voor de ontwikkeling van het vak.

De Canon samenlevingsopbouw wordt onderdeel van de [Canon sociaal werk](#). Sinds 2007 wordt de geschiedenis van de brede sociale sector in de vorm van Canons vastgelegd. In samenwerking met een groot aantal organisaties en instellingen is een aantal specifieke Canons ontwikkeld met betrekking tot de jeugdzorg, maatschappelijke opvang, reclassering, maatschappelijk werk, palliatieve zorg, volkshuisvesting, geestelijke gezondheidszorg en verslavingszorg. De Canon trekt inmiddels jaarlijks meer dan een half miljoen bezoekers, en is een veel geraadpleegde bron in het beroepsonderwijs.

Een bijzondere masterclass

Met behulp van de *Masterclass Canon samenlevingsopbouw* willen we het mogelijk maken dat de geschiedenis van de samenlevingsopbouw wordt geschreven door niet-historici. De bedoeling is dat de deelnemers tijdens en na afloop van de masterclass samen gaan schrijven aan een flink aantal van de circa 25 verschillende vensters waaruit de Canon samenlevingsopbouw gaat bestaan.

Natuurlijk zorgen we voor een goed fundament. In zes bijeenkomsten verdiepen we ons uitgebreid in de geschiedenis van de samenlevingsopbouw. In de *startbijeenkomst* behandelen we de hele geschiedenis in vogelvlucht. Welke periodes kunnen we onderscheiden? Welke belangrijke ontwikkelingslijnen kunnen we aanwijzen? Wat doet ertoe? Ook besteden we ruime aandacht aan het schrijfproces. We bespreken de redactionele uitgangspunten voor het schrijven van de vensters en bepalen wie met welke vensters aan de slag gaat. In de *daarop volgende vijf bijeenkomsten* richten we de focus op alle belangrijke tijdvakken afzonderlijk, terwijl we tegelijkertijd oog houden voor het geheel. In het tweede deel van deze vijf sessies richten we onze blik op één of meerdere vensters (in wording).

Er zijn twee *kerndocenten*: [Henk Krijnen](#) (adviseur strategische visieontwikkeling in het publieke domein, coach professionele ontwikkeling, voormalig hoofdredacteur van het Tijdschrift *MO/samenlevingsopbouw*) en [Jos van der Lans](#) (publicist, initiator van de Canon sociaal werk en auteur van een groot aantal publicaties over de publieke en sociale sector). Zij zorgen voor een goed verloop van de bijeenkomsten. Waar nodig leveren zij tevens een inhoudelijke inbreng. Ook tekenen zij voor de redactionele coaching, zowel in de bijeenkomsten als daarbuiten. Tot slot fungeren zij als redactieteam, dat de eindverantwoordelijkheid draagt voor de totstandkoming van de canon.

Er wordt voor de masterclass *een digitaal archief* gemaakt, met algemene teksten en literatuur voor elke afzonderlijke periode. Met vereende krachten wordt dit archief uitgebouwd. Er worden *gastdocenten* ingeschakeld. Per bijeenkomst houdt één van deze docenten een *lezing*. Het gaat om experts die over ruime kennis beschikken. Via een *groepsgesprek* proberen we ons een scherp beeld te vormen van de samenlevingsopbouw in het desbetreffende tijdvak.

Over de gastdocenten

[Radboud Engbersen](#) (seniormedewerker Movisie, eerder werkzaam bij SEV & Platform31, schreef de drie hoofdstukken over het welzijnsbeleid vanaf 1965 in het in 2002 gepubliceerde boek *In het hart van de verzorgingsstaat. Het ministerie van Maatschappelijk Werk en zijn opvolgers (CRM, WVC, VWS), 1952-2002*, [Marcel Spierts](#) (onderzoeker en praktijkontkeller, promoveerde in 2014 op het proefschrift *De stille krachten van de verzorgingsstaat. Geschiedenis en toekomst van sociaal-culturele professionals*), [Jan Willem Duyvendak](#) (directeur Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS-KNAW) and hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam, was hoogleraar samenlevingsopbouw van 1996 tot 2002), [Mariet Paes](#) (was directeur Provinciale Raad Gezondheid in Noord-Brabant, schreef biografie van de roemruchte Bossche opbouwwerker Piet Willems en was nauw betrokken bij het gezondheidscentrum [Samen Beter](#)), *Marta Dozy* (schreef proefschrift over de geschiedenis van het opbouwwerk: '[Het is altijd een beroep van de toekomst geweest](#)' (2008), werkzaam bij de Nationale Politie, haar specialisatie is 'gebiedsgebonden politie'), [Joop Hofman](#) (kent een lange geschiedenis in de (Deventer) wijkaanpak en de samenlevingsopbouw, is één van de initiators van [Krachtproef](#)).

In het tweede deel van de bijeenkomst richten we de aandacht op het *schrijfproces* en de daarmee samenhangende *research*. De bedoeling is dat deelnemers elk één of twee *vensters* schrijven, gebaseerd op een eigen verkenning. We bepalen wat de (globale) inhoud van het te schrijven venster is. In een later stadium nemen we de *conceptversies* van de verschillende al geschreven vensters onder de loep. Pratend, verkennend en schrijvend bouwen we zodoende samen aan een nieuwe canon...

Waarom is het interessant om mee te doen?

- Je krijgt in een korte tijd een goed overzicht van de gehele geschiedenis van de samenlevingsopbouw in Nederland
- Je verwerft diepe en gedetailleerde kennis van de verschillende perioden
- Je ontmoet interessante en bevlogen vakgeïnteresseerden en kunt contacten leggen
- Je bent toehoorder bij een zestal interessante lezingen van hooggekwalificeerde experts
- Je ontvangt goede en intensieve schrijfbegeleiding van twee ervaren docenten, in groepsverband en individueel
- Je werkt gezamenlijk aan tastbare en persoonsgebonden resultaten
- Je bent een pionier door mee te werken aan de geschiedschrijving van het vakgebied
- Je legt een basis waar jij en anderen later weer op kunnen voortbouwen

Voor wie is deze masterclass bestemd?

Voor iedereen die warme belangstelling heeft voor samenlevingsopbouw, en die:

- zich graag in de geschiedenis wil verdiepen,
- een substantiële bijdrage wil leveren aan de ontwikkeling van de canon.

We denken aan:

- mensen uit de uitvoerings- en beleidspraktijk, in de brede betekenis
- personen met historische belangstelling voor het vakgebied
- studenten en andere vakmensen in spe

Wat verwachten we van de deelnemers?

- Inzet en nieuwsgierigheid
- Bereidheid om te schrijven (en om research te doen en documenten/beeldmateriaal te verzamelen)
- Een open, onderzoekende houding
- Vermogen om constructief met commentaar en kritiek om te gaan

Praktische zaken

Locatie

- Het gebouw van Movisie aan de Catharijnesingel 47 in Utrecht

Tijden en data

- 6 bijeenkomsten, van elk 4 uur, op vrijdagmiddag, van 13 uur tot 17 uur
- voor wie wil: om 13 uur zijn er broodjes
- de bijeenkomsten beginnen om 13.30 uur en eindigen om 16.30 uur
- om 16.30 u: een borreltje met een hapje
- de bijeenkomsten vallen buiten de schoolvakanties en zijn op de volgende vrijdagen: 12 april, 10 mei, 24 mei, 28 juni, 6 september, 20 september
- Afhankelijk van de behoefte worden in de tweede helft van 2019 nog 1 of 2 terugkomdagen georganiseerd

Aantal deelnemers en groepssamenstelling

- Het aantal deelnemers is maximaal 16. Dus wees er snel bij.
- Bij de groepssamenstelling letten we op spreiding in leeftijd, sekse, regio en professionele bezigheid

Programmabeschrijving

MASTERCLASS CANON SAMENLEVINGSOPBOUW

Algemeen

Hoofdvragen

We graven diep en stellen ons vragen als:

- Welke fundamentele ontwikkelingslijnen en patronen kunnen we herkennen in de gehele historie van de samenlevingsopbouw?
- Wat zijn de belangrijkste karaktertrekken van de samenlevingsopbouw in de afzonderlijke periodes?
- Welke – al dan niet botsende - maatschappelijke en beleidsmatige opvattingen drukten een stempel op de inhoud van het vak(gebied)?
- Hoe werd het vak in de verschillende periodes in de praktijk beoefend? Wat waren de voornaamste kenmerken?
- Welke inhoudelijke en methodologische opvattingen hadden grote invloed op de manier waarop het vak werd beoefend?
- Welke personen en instellingen speelden een toonaangevende rol?

Kernthema's

Waartussen beweegt de samenlevingsopbouw?

- Is het een *vak* (dus een omschreven set van vaardigheden in het bezit van een beroepsgroep van professionals) of een *functie* (het moet gebeuren, maar iedereen kan het)?
- Is het van de *overheid* (representatieve democratie en dus uitvoering van beleid) of is het van *burgers* (doe- of basisdemocratie)?
- Richt het zich op *kwetsbaren/achterstanden* (achterstandsbeleid, integratie, categoriaal) of kan het in principe *voor iedereen en overal* worden ingezet?
- Ligt het werkterrein *in de wijk* of juist ook *daarbuiten*?
- Is het *disciplinerend* of *emancipatie*?

- Gaat het om een *sociale interventie* of is het aangrijpingspunt *fysiek* van aard (woningen, publieke omgeving)?
- Is het een *beleidsinstrument* of is het een *burgerrecht*?
- Is het een *losse beleidsinterventie* of is het gebaseerd op een *samenhangende filosofie*?
- Wordt uitgegaan van de *behoeften en vaardigheden van de betrokkenen* of is er *paternalisme* in het spel?
- Is de professional *volgend en ondersteunend* of mag hij *sturen en grenzen stellen*?
- Gaat het om de *intrinsieke waarde* of worden *externe, beleidsmatige doelen* gesteld?
- Draait het om *professionele vaardigheden* of komt het aan op 'best persons'?
- Staan *vooraf gestelde resultaten* voorop of gaat het om versterking van *democratisch burgerschap*?
- Is het een *zelfstandig vakgebied* of is er een *toenemende verwevenheid* met andere vakgebieden?
- Is het *sociale actie en belangenstrijd*, of gaat het om *burgerschaps- en persoonlijke ontwikkeling*?
- Is het een *mannenberoep* of komt er steeds meer *ruimte voor vrouwen*?

In feite zijn dit uitersten waartussen vele vormen van sociale interventie bewegen. Maar nergens komt dat zo saillant tot uitdrukking als in samenlevingsopbouw.

De Masterclass wordt georganiseerd en verzorgd door twee ervaren kerndocenten, [Jos van der Lans](#) (publicist, initiator van de Canon sociaal werk en auteur van een groot aantal publicaties over de publieke en sociale sector) en [Henk Krijnen](#) (adviseur strategische visieontwikkeling in het publieke domein, coach professionele ontwikkeling, voormalig hoofdredacteur van het Tijdschrift *MO/samenlevingsopbouw*).

Voor elke bijeenkomst worden gastdocenten uitgenodigd die hun licht laten schijnen over een bepaalde periode in de geschiedenis van de samenlevingsopbouw. Tijdens elke bijeenkomst staat telkens één periode centraal.

De bijeenkomsten

De inhoud van de zes bijeenkomsten kan als volgt worden gekenschetst:

1. Opening: geschiedenis in vogelvlucht & werkwijze van de masterclass

Gastdocent: [Radboud Engbersen](#) (seniormedewerker Movisie, eerder werkzaam bij SEV & Platform31)

Deze onderwerpen komen aan bod:

- kennismaking
- opzet en inhoud van de masterclass
- de geschiedenis in vogelvlucht / verschillende perioden en indeling in vensters
- de rode draad: historische spanningsvelden en dilemma's
- de redactionele aanpak
- verdeling van de werkzaamheden (vensters schrijven, research plegen)

2. Bronnen: volksverheffing, gemeenschapsvorming & club- en buurthuiswerk (1870-1945)

*Gastdocent: [Marcel Spierts](#) (onderzoeker en praktijkontkikkelaar, promoveerde in 2014 op het proefschrift *De stille krachten van de verzorgingsstaat. Geschiedenis en toekomst van sociaal-culturele professionals*)*

De kiemen van de samenlevingsopbouw worden gezaaid. Dit eerste tijdvak staat in het teken van volksverheffing als antwoord op sociale misère. Er is sprake van een beschavingsoffensief door de culturele en bestuurlijke toplaag. De inzet is civilisatie door bevordering van geestelijke ontwikkeling. De Nederlandse volksverheffers worden sterk beïnvloed door de ideeën uit Engeland (het settlementswerk; Arnold Toynbee e.a.). Op het platteland (vooral in Drenthe, waar verpaupering de toon zet) worden dorpshuizen opgericht. In de grote steden ontstaan buurthuizen in de volkswijken. Deze buurt- en dorpshuizen zijn brandpunten van waaruit volksontwikkelings- en maatschappelijk werk wordt bedreven onder paupers en arbeiders. Zowel op het platteland als in de stad gaat het om wat toen werd betiteld als 'gemeenschapsvorming'.

3. **Doorbraak: landelijk beleid & vakontwikkeling (1945-1970)**

Gastdocent: [Jan Willem Duyvendak](#) (directeur Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS-KNAW) and hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam, was hoogleraar samenlevingsopbouw van 1996 tot 2002)

In deze periode ontstaat de samenlevingsopbouw in zijn oorspronkelijke betekenis. Het sociaal beleid in Nederland is in die jaren nauw verbonden met de naoorlogse wederopbouw. De elites van de zuilen zijn beducht voor sociale erosie en ontworteling als gevolg van verstedelijking, industrialisatie en rationalisatie in de landbouw. Planmatige gemeenschapsopbouw is een belangrijk doel. Er komt landelijk beleid en de ontwikkeling van het vak neemt een aanvang. Na een richtingenstrijd op het ministerie ontstaat het 'maatschappelijk opbouwwerk' als aparte werksoort, naast het meer gevestigde maatschappelijk werk. Opbouwwerk als vak wordt geïntroduceerd, sterk geïnspireerd door het Amerikaanse voorbeeld van de *community organization*. In het hele land worden provinciale opbouworganen gesticht. Er wordt een nationaal instituut, het Nederlands Instituut voor Maatschappelijke Opbouw (NIMO), opgericht. Methodieontwikkeling komt van de grond. Documentatie, voorlichting en advisering worden ter hand genomen. Onderzoek wordt op poten gezet door het NIMO, het Sociaal en Cultureel Planbureau en de provinciale opbouworganen. Opbouwwerk wordt een afstudeerrichting op meerdere sociale academies. De fundamenten van het vak worden gelegd, het huis wordt gebouwd en ingericht.

4. **Hoogtij: buurtactivisme & stadsvernieuwing (1970-1990)**

Gastdocent: [Mariet Paes](#) (was directeur Provinciale Raad Gezondheid in Noord-Brabant, schreef biografie van de roemruchte Bossche opbouwwerker Piet Willems en was nauw betrokken bij het gezondheidscentrum [Samen Beter](#))

Het opbouwwerk slaat zijn vleugels uit in buurten. Onder invloed van de emancipatiegolf in de jaren zestig en zeventig kiest het activistische deel van de opbouwwerkers ervoor om aan 'de basis' te werken, in de volkswijken, tussen en voor de mensen. Bevordering van sociale emancipatie is een belangrijke drijfveer. Politiserend opbouwwerk is populair. Het opkomend buurtactivisme is ook een antwoord op 'cityvorming', waarbij oude buurten onder de sloophamer terecht dreigen te komen. Er komt een reactie op de tendens tot grootschalige sloop. Er groeien gaandeweg andere ideeën over stadsvernieuwing, gericht op behoud van

bestaande buurten. 'Bouwen voor de buurt' wordt meer en meer gezien als een aantrekkelijk alternatief. Zorgvuldige renovatie en nieuwbouw, in samenspraak met zittende bewoners, zijn het nieuwe adagium. In interactie met projectgroepen gaan opbouwwerkers dit soort transformatieprocessen begeleiden. Inspraak en participatie zijn toverwoorden.

5. Verval: professionalisering & afname maatschappelijke steun (1990-2010)

Gastdocent: Marta Dozy (schreef proefschrift over de geschiedenis van het opbouwwerk: '[Het is altijd een beroep van de toekomst geweest](#)' (2008), werkzaam bij de Nationale Politie, haar specialisatie is 'gebiedsgebonden politie')

Het stedelijk opbouwwerk bloeit. Opbouwwerkers zijn in dienst van specifieke opbouwwerkorganisaties of van algemene welzijnsinstellingen, van waaruit ze in zekere autonomie hun vak kunnen uitoefenen. Een stevige lokale en landelijke infrastructuur schept de voorwaarden voor doorgaande vakontwikkeling. Het Landelijk Centrum Opbouwwerk (1982-2006) speelt hierbij een belangrijke rol. Een eigen vakpers (MO/Samenlevingsopbouw) komt van de grond. Er worden tal van (landelijke) vakconferenties georganiseerd. Een eigen leerstoel - 'Wetenschappelijke Grondslagen van het Opbouwwerk' - wordt gevormd. Gaandeweg neemt de algemene kritiek op het sociaal werk toe: welzijnswerk en professionals maken burgers van zich afhankelijk. Het aanbod schept de vraag, wordt gezegd. Langzamerhand kalft hiermee ook het draagvlak voor samenlevingsopbouw af. Gesubsidieerd opkomen voor en te sterke identificatie met 'het belang' van buurtbewoners dragen volgens critici bij tot afname van de maatschappelijke acceptatie. De 'overinstitutionalisering' van de samenlevingsopbouw ligt onder vuur. De focus zou te sterk gericht zijn op voorzieningen en organisaties. Te weinig zijn deze in de ogen van de critici nog een vliegwieltje voor participatie. Intussen doen nieuwe beleidsideeën opgeld: sociale vernieuwing en 'Opzoomeren' raken in zwang. De overheid wordt dringend geadviseerd om verantwoordelijkheden over te hevelen naar burgers en naar instellingen aan de 'frontlijn'. Verkokering dient te worden bestreden. De zelfwerkzaamheid van burgers moet worden gestimuleerd. Nodig is beleid om de oude wijken uit het slop te halen door verbetering van de veiligheid, door fysiek herstel en door het stimuleren van economische bedrijvigheid. Het landelijk wijkenbeleid komt op, te beginnen met het grotestedenbeleid. Meebewegend met dit beleid denken opbouwwerkers nieuw emplooi te kunnen vinden, onder meer door outputgericht en projectmatig te werken. Maar geleidelijk

aan wordt steeds meer bezuinigd op de werksoort. Het afbrokkelingsproces lijkt nauwelijks te stoppen...

6. Wederopstanding (2005-heden)

Gastdocenten: [Marcel Spierts](#) & [Joop Hofman](#) (kent een lange geschiedenis in de (Deventer) wijkaanpak en de samenlevingsopbouw, is één van de initiators van [Krachtproef](#))

De langdurige wijkaanpak voor veertig geselecteerde wijken, gebaseerd op een gemengde financiering van overheid en woningcorporaties, werpt zijn vruchten af. De Vogelaarwijken betekenen een behoorlijke impuls voor het wijkgericht werken, niet in de laatste plaats door een slimme combinatie van top-down- en bottom-up-werkwijzen. In deze laatste periode neemt ook het actief burgerschap een hoge vlucht. Velerlei initiatieven zien het daglicht. Deze kennen relatief eenvoudige organisatievormen en hebben in de regel een hoog doe-gehalte. In veel steden bestaan tegenwoordig fondsen van waaruit dit type initiatieven worden gestimuleerd. De professionele ondersteuning van deze vormen van burgerparticipatie en -beheer wordt een steeds belangrijker issue. Er woedt een levendig debat over 'burgerkracht', in de eerste plaats over het belang ervan maar ook over de beperkingen die aan het concept kleven. Van opbouwwerkers wordt een meer terughoudende en faciliterende opstelling verwacht. Dit vergt een fikse omslag in denken en doen. Dit ingrijpende veranderingsproces is nog in volle gang. Het opbouwwerk lijkt het tij weer enigszins mee te hebben, getuige onder meer de oprichting van een nieuwe beroepsorganisatie als Krachtproef en een platform als Buurtwijs. Ook in het beroepsonderwijs is weer aandacht voor het vakgebied. Een populaire term is nu *community development*.